

MIGRATIE EN HET MAGISCHE DENKEN MAKILAM EN DE BERBERCULTUUR

Max Weber zei het lang geleden al: de westerse maatschappij is haar betovering kwijtgeraakt. We hebben haar gemoderniseerd, gebureaucratiseerd, geseculariseerd, kortom: onttoverd. We hebben het wetenschappelijke denken boven het geloof gesteld, en onze ontwikkeling in de richting van rationele doeleinden gestuurd. Een van de denkers die deze onttovering aanklaagde was Virginia Woolf, die in een brief aan een jonge dichter schreef: 'Ze zeggen dat de wetenschap de poëzie onmogelijk heeft gemaakt. Er schuilt geen poëzie in auto's en radio's. En we hebben geen religie. Alles is lawaaierig en overgankelijk.' De Britse schrijfster Jeanette Winterson valt Woolf bij in de essaybundel *Art Objects*: 'Een radiator geeft

geen troost, niemand heeft ooit een visioen gehad terwijl hij staarde naar dat witte email. Troost en visioenen. De vertroosting van het vuur is eeuwenoud en evolutie is een zeer traag proces. Ik wil niet worden verbannen van mijn evolutionaire omgeving'. Zowel Winterson als Weber contrasteren onze rationele cultuur met die van traditionele maatschappijen, waarin men de wereld 'beschouwt als een grote betoverde tuin'. Omdat we vandaag in onze efficiënt ingerichte publieke ruimte steeds meer mensen tegenkomen die minder van die tuin vervreemd zijn geraakt – we leven immers samen met eerstegeneratiemigranten uit de Atlas, de Rif, Kabylië, Centraal Anatolië... – is het wellicht een aardig uitgangspunt om meer

over die betoverde tuinen te weten te komen. Zou onze maatschappij in wisselwerking met die tradities niet iets zeer waardevols kunnen terugvinden?

BETOVERDE TRADITIES

In 2007 zijn in de reeks *Francophone Cultures & Literatures* twee boeken verschenen die een beschrijving bieden van het magische denken in de Algerijnse streek Kabylïë: *The Magical Life of Berber Women in Kabylia* en *Symbols and Magic in the Arts of Kabyle Women*. En dat is bijzonder, want deze nog altijd voornamelijk oraal doorgegeven cultuur is zelden op schrift vastgelegd, en waar dat al is gebeurd, is dat gedaan door buitenstaanders, en dus vanuit een westerse vooringenomenheid. De schrijfster, Makilam, een Kabylische die op haar zeventiende naar Europa kwam en hier een doctoraat verwierf in geschiedenis en etnografie, had natuurlijk een authentieke ingang, en kon zo het magische leven van de Berbervrouwen in Kabylïë van binnen bekijken. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld de negentiende-eeuwse militairen Adolphe Hanoteau en Aristide Letourneux, die observeerden: 'de morele en sociale condities van vrouwen in de Kabylische maatschappij is een van de ellendigste en getuigt van een tamelijk achterlijke beschaving'.

In die tijd geloofden wij nog in een cultuurmodel dat bestond uit een opgaande lijn, waarbij het Westen 'voor' lag in de lineaire progressie van de 'beschaving' en dat andere culturen enkele 'fasen' 'achter' konden liggen. Makilam schrijft over Hanoteau: 'zon-

der zijn eigen positie te analyseren, nam hij aan dat andere beschavingen en hun vrouwvolk inferieur waren. Zijn voyeuristische aanpak toont het egoïsme en de laatdunkendheid waarmee de negentiende-eeuwse *invaders* van Afrika deze volkeren ontmoetten en onderwierpen'. De twee boeken staan boordevol observaties en bieden een uniek geïntegreerd beeld van het Berberse leven. Als je ze leest, mag je even mee *behind the scenes* en krijg je een inzicht in het denken van de traditionele Kabylische vrouw.

In de traditionele Kabylische samenleving wordt de aarde, net als de vrouw, gezien als een creatieve kracht. Men gebruikt dezelfde woorden voor de ingezaaide aarde in de lente als voor een vrouw in verwachting. De termen voor 'baren' worden voortdurend gespiegeld gebruikt in de diverse levenssferen. De aarde (de pure grond) is heilig, omdat zij beziel is door onzichtbaar leven. En omdat de mens in dezelfde cyclus leeft als de grond, is misbruik van aarde gelijk aan misbruik van mensen. De mens kan op de cycli van de aarde invloed uitoefenen. Aangezien de aarde heilig is, en niet het eigendom is van de mens, maar van onzichtbare entiteiten die heilige plaatsen, objecten en territoria bewaken, dienen de praktijken waarmee de mens op de grond invloed uitoefent, zoals zaaien, planten en hulpmaterialen maken, gepaard te gaan met rituele gebaren.

De verbintenis tussen de verschillende sferen (bijvoorbeeld tussen de menselijke sfeer en de sfeer van de grond) wordt altijd letterlijk genomen. Zo is het bijvoorbeeld niet toegestaan

voor de zwangere vrouw om potten te maken, aangezien dit zou betekenen dat zij ook de creatie in haar buik zou transformeren. Zo ook gaat de oogst altijd gepaard met verdrietige liedjes en begrafenisliederen, en krijgt de aarde dezelfde zorg als een dode zou ontvangen. Alles komt voort uit de aarde en moet naar haar terugkeren. Daarom wordt na de geboorte de placenta zorgvuldig en volgens bepaalde rituelen in de grond begraven, en heeft men het sterke verlangen om na de dood in dezelfde aarde begraven te worden. De dodenwereld is volgens het Kabylische geloof dan ook niet te vinden in de hemel, maar onder de aarde. Vandaar ook de omzichtigheid rond het maken van potten. Als er in huis een sterfgeval is geweest, dan moeten alle nog-niet-gebakken potten worden vernietigd. De ziel van de gestorvene kan zich namelijk ophouden in alle ongebakken klei: pas als zij met vuur is bewerkt, is de aarde vrij van geesten. Om dezelfde reden mogen metaalbewerkers in Kabylië het land niet bewerken; hun omgang met het vuur zou de vruchtbaarheid van het land in gevaar kunnen brengen. Daarom vreest men in het traditionele Kabylië dood door verbranding en wenst men niet te worden gecremeerd: de energie van de dode dient, net als de energie van de levende, de aarde te bewonen en vruchtbaar te maken. Dood en leven zijn in het dagelijks leven zo met elkaar verweven dat het moeilijk te zeggen valt of de doden nog deel uitmaken van hun gemeenschappen, of dat de levenden deel uitmaken van de onzichtbare wereld.

Een ander aspect van het magische denken van deze Berbers is het inzicht dat alle materie levend is. Zo is de klei waarvan potten worden gebakken niet dood; ze bevat innerlijke krachten die door rituele behandeling worden gereedgemaakt voor nieuw leven in het nog te vormen voorwerp. Geoogste groenten gaan niet dood, maar worden getransformeerd en zullen opnieuw gaan leven wanneer zij een menselijk of dierlijk lichaam voeden. Deze processen doen een beroep op mensen als *mediators* tussen dood en leven, en in de Kabylische samenleving is dit de vrouw. Want het is de vrouw die de potten bakt, die eten klaarmaakt, die weeft, enzovoort. Omtrent vernieuwing heerst de idee dat zoals graan alleen kan ontstaan uit ouder graan, en een jong mens uit een ouder mens, ook een pot dient te worden gemaakt met de tot poeder vermalen aarde van een oudere pot, en textiel alleen mag worden geweven van wol van de voorgaande jaarlijkse groeicyclus. Menselijke activiteiten bestaan dus niet geïsoleerd van elkaar, maar staan in cycli met elkaar in verbinding. Iets nieuws moet dus altijd ontstaan uit iets ouders; en zo ontstaat een eeuwige beweging.

De levenscycli van de diverse aardsferen (menselijk, dierlijk, plantaardig en aarde) bestaan in een eenheid, die zichzelf door gelijkenissen en correspondenties onthult: wanneer zij zwanger wordt en een mens voortbrengt, imiteert de vrouw de aarde en de aarde de vrouw. Sterker nog; er bestaat een werkelijke verbinding tussen deze levenscycli. In modelvorm ziet dit er als volgt uit: stel je een cir-

kel voor die de cyclus van het menselijk leven voorstelt. Daarbinnen staat een cirkel die het dierlijk leven representeert. Daarbinnen is er een voor het plantaardig leven, en daarbinnen een die de pure aarde, de grond voorstelt. Buiten de cirkel van de mens staan nog de cirkels van de planeet Aarde, die van de maan en die van de zon. Deze zeven concentrische cirkels tesamen vormen de conceptuele structuur betreffende natuur en macrokosmos. Door middel van twee assen, een noord-zuid-as en een west-oost-as, worden punten van *passage* mogelijk gemaakt tussen de verschillende cirkels, en zo ontstaat een spiraalvorm. Een voorbeeld van een dergelijke passage is het moment waarop de ziel van een dode de vorm aanneemt van een dier. Doorgaans wordt geloofd dat een ziel kan terugkeren als een vlinder of een bij. De dood maakt zich in deze vorm kenbaar aan de levenden om nog met hen te kunnen communiceren.

We hadden het zojuist over het pottenbakken. Deze potten worden met geometrische figuren gedecoreerd. Makilam noemt in deze context ook het werk van Marcel Devulder, een witte pater die van 1942 tot 1944 verslag deed van Kabylische rituelen bij het maken van muurdecoraties. Het onderzoek van Devulder en dat van Makilam wijzen erop dat de decoraties beschouwd moeten worden als een geheime taal – niet zozeer een taal die slechts aan *insiders* wordt onthuld, maar een taal die verwijst naar een reservoir van kennis dat onafhankelijk is van ons onmiddellijk begrip. Via de patronen wordt gecommuniceerd met

de onzichtbare wereld, bijvoorbeeld om harmonie in huis te bewerkstelligen. En hier komen we bij de meer directe magische werking – de beïnvloeding van gebeurtenissen door middel van het symbool. Makilam vertelt over een olielamp die ooit speciaal is gemaakt voor een onvruchtbare vrouw. De tekens op de lamp waren de zichtbare materialisatie van de wensen van de vrouw, en zij werd dagelijks, op bewust en onbewust niveau, beïnvloed door de totaliteit van het bericht. De magische kracht van de lamp zou worden versterkt door de fijne lijnen in de fijnzinnige decoratie. De eigenares werd uiteindelijk toch moeder, en nadat de lamp haar functie had vervuld, werd hij aan Makilam gegeven.

Ook rond de dood bestaan prachtige rituelen met bijbehorende symbolen, bijvoorbeeld in het klededat wordt geweven voor de dode, in de specifieke haardracht van de gestorvene en in de zaken die in het graf worden meegegeven. Zo wordt aan gestorven kinderen bijvoorbeeld een dadel, een klont suiker en een ei meegegeven, die het kind doen herinneren aan de moederborst. De Berbers in Kabylië zeggen ook niet dat iemand ‘gestorven’ is; maar in plaats daarvan dat hij of zij is vertrokken naar een andere wereld, en dat het leven hier en het leven daar zijn als twee sprekend op elkaar gelijkende zussen die we na elkaar ontmoeten. Het leven van de Kabylische vrouw is, kortom, magisch, omdat zij één is met de geest die haar werk begeleidt én met de geest der creatie, die de bron is van deze planeet.

AGENDA VERSUS KOSMOS

In tegenstelling tot de westerse maatschappij, waar onze aandacht door schreeuwerige reclames steeds maar weer wordt gevestigd op het hier en nu, richt men zich in het Kabylische denken op de eenheid van tijd en op de relatie met de onzichtbare wereld. Het is daar waar de ultieme levenskracht zich schuilhoudt. Men dient omzichtig en zorgvuldig om te gaan met het Onzichtbare om het menselijk voortbestaan te verzekeren. Dat is toch heel iets anders dan het afsluiten van een levensverzekering bij ons. Terwijl wij dagelijks in de file staan om in het kantoorgebouw achter een scherm te gaan zitten, leeft de Kabylische Berbervrouw in een dagelijkse symbiose met de natuur en verricht zij handelingen die voortkomen uit het lichamelijk-geestelijke bestaan, dat gelijkloopt met de kosmische tijd. Relaties tussen mensen onderling en met de natuurlijke omgeving worden niet bepaald door agenda's of doelstellingen, maar door de idee van kosmische eenheid. De mens ziet zichzelf dus niet als een onafhankelijk individu op zoek naar zelfverwezenlijking, maar als een integraal onderdeel van de macrokosmos. De mens staat dus niet los en vrij, met uitzicht op al zijn mogelijkheden en momenten van doorslaggevende keuze, zoals in ons moderne zelfbeeld. De plaats van de mens is ingebed in zijn of haar natuurlijke universum en wordt door magische krachten beïnvloed. Deze geestelijke opvatting van het leven betekent ook dat niet het product telt, maar het ritueel van het

maakproces. Het middel is net zo belangrijk als het doel. Symbolen en verhalen (kunst, poëzie) zijn elementen van een symbolische orde die het lot van de mens reguleert, geen 'linkse hobby's' of tijdverdrijf voor de zondag. Tekens zijn spirituele *mediators* die een transformerende kracht uitoefenen op de loop der dingen.

En tot slot: de vrouwelijke schoonheid komt niet uit een cosmetica-fabriek, noch uit Photoshop, maar is gerelateerd aan het maanlicht. In de mooiste nachten dalen de sterren af naar onze sfeer en komen ze wonen in onze ogen.

BRON VAN SYMPATHIE

Toen het Westen koos voor de koele rationaliteit is op dit grondgebied de inheemse magische geest meer en meer onderdrukt. Sinds die tijd dreigt het Westen maar al te *clean* en onpersoonlijk te worden en verwordt de mens tot enkel een monade, een eenzaam deeltje in een betekenisloze ruimte. Wellicht brengen de migratiestromen tussen moderne en traditionele samenlevingen vandaag andere vrachten betekenis met zich mee de westerse wereld binnen. Misschien kan de mondiale ideeën migratie leiden tot een geestelijk bondgenootschap tussen allen die niet willen leven met de vervreemding die de moderniteit met zich mee heeft gebracht. Mogelijk zullen de Berberse ideeën, en uiteraard ook die afkomstig uit vele andere windstreken, ons herinneren aan de tijd dat ook wij ons verbonden wisten met de natuur en troost putten uit die bron van sympa-

thie (*sym-pathein*, samen voelen) – en versterken ze bijvoorbeeld de ideevorming rond duurzaam beleid. Wie weet zal Europa zijn spirituele en mythische onderstromen herontdekken en weer gaan verlangen naar die betoverde tuin.

□ Annemarie Estor

Makilam, *The Magical Life of Berber Women in Kabylia*, in de serie *Francophone Cultures & Literatures*, redactie Michael G. Paulson en Tamara Alvarez-Detrell, vertaald uit het Frans door Elizabeth Corp, Peter Lang, New York e.a., 2007.

Makilam, *Symbols and Magic in the Arts of Kabyle Women*, in de serie *Francophone Cultures & Literatures*, redactie Michael G. Paulson en Tamara Alvarez-Detrell, vertaald uit het Frans door Elizabeth Corp, Peter Lang, New York e.a., 2007.